

ठाण

हॉलेजियन

१८५५
१९२९

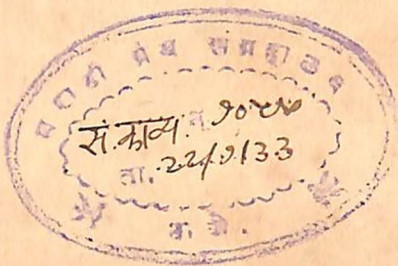
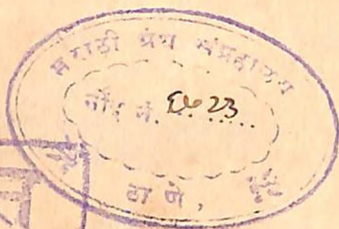
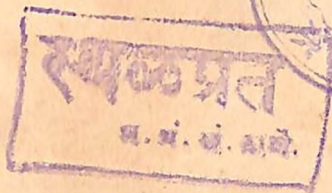
स्थळप्रत

न. नं. ३. ३. ३.

REFBK-0003978

REFBK-0003978

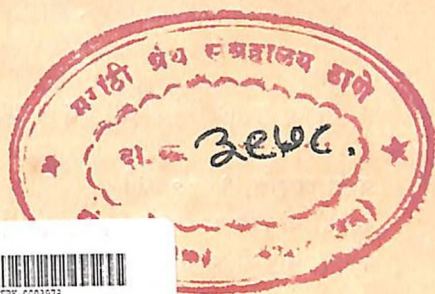
पुस्तक १२ वें

कॉलेजियन

कवि

मनमोहन

सदस्य भ्रमरण्डळ

REFBK-0003978

श्री गणेश प्रिंटिंग वर्क्स, पुणे.

१९२९

भ्रमर मंडळ

गोविंद रामचंद्र हिंगणेकर, “ सहसंपादक ज्ञानप्रकाश ”

गोपाळ लक्ष्मण आपटे, एडिटर कॉलेज पुणे.

विठ्ठल केशव कोरटकर, लंडन.

गोपाळ नरहर नातू, एडिटर हायस्कूल पुणे.

द. गो. दिक्षित, एम्. ए.

एस् व्ही. आगाशे, बी. ए.

युवराज भोर बी. ए.

(या पुस्तकासंबंधी सर्व हक्क प्रकाशकाचे स्वाधीन आहेत.)

प्रथम आवृत्ति, १००० प्रती

कापडी बांधणी १० आणि

कागदी बांधणी ७ आणि.

मुद्रक

गणेश काशिनाथ गोखले,
सेक्रेटरी, श्री गणेश प्रिंटिंग वर्क्स

४९५-४९६ शनिवार, पुणे. नं. २

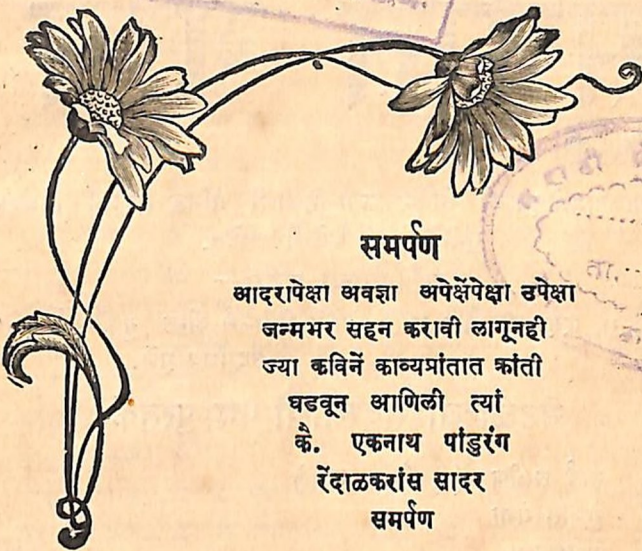
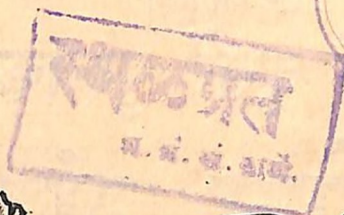
प्रकाशक

गोपाळ लक्ष्मण आपटे, बी. ए.
सेक्रेटरी-भ्रमर मंडळ.

अशोकविल्हा सदाशिव पेठ,

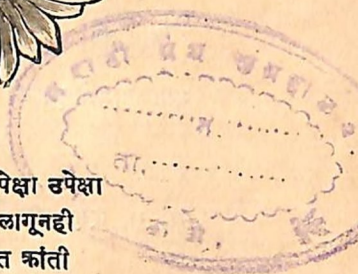
३२५ पुणे. Y.

समर्पण

आदरापेक्षा अवज्ञा अपेक्षेपेक्षा उपेक्षा
जन्मभर सहन करावी लागूनही
ज्या कविने काव्यप्रांतात क्रांती
घडवून आणिली त्यां
कै. एकनाथ पांडुरंग
रेंदाळकरांस सादर
समर्पण

श्री. मनमोहन

यांचें दुसरें पुस्तक सुनीत गंगा

यांत मनमोहनांची निरनिराळ्या ठिकाणीं प्रसिद्ध झालेली निवडक सुनीतें ग्रंथित केलेली आहेत.

मागविण्याचा पत्ता:--

रा. रा. एस्. डी. वैद्य आणि कंपनी स्टेशनर्स अँड बुकसेल्स ३७५
सदाशिव पुणे.

मंडळाच्या सदस्यांचीं पद्य पुस्तकें

- १ ताई तेलीण (दुसरी आवृत्ती)
- २ सुनीत गंगा
- ३ सरलबाला
- ४ पर्वतीवरून पुणे.
- ५ बालकाव्य लहरी
- ६ दख्खनचा वीर (दुसरी आवृत्ती)
- ७ पावन खिण्ड
- ८ काव्यकुंज
- ९ गमावलेलें स्वराज्य व मिळवावयाचें स्वराज्य, स्वर्गाच्या दारात,
- १० कुंदाच्या कळ्या

मंडळाचीं यापुढील पुस्तकें

तेजस्विनी, मदिरा, विहारी, अभंगाचा दुरुपयोग,

प्रस्तावना.

“Fine writing is, next to fine doing, the top thing in the world.”

—KEATS

प्रस्तुत पुस्तकाला मी प्रस्तावना लिहावी अशी विनंतीवजा आज्ञा माझे कविमित्र श्रीयुत बाळासाहेब नातू यांनी मला केली. आणि भिडेखातर ती मी मान्यही केली. ज्या पुस्तकाचें पर्यालोचन मी सवडीनें करणार होतो तें निकडीनें करणें यामुळें मला भाग झालें. काव्यलेखन चालू असतानांच कांहीं दिवसापूर्वी या काव्यविषयनिरूपणाची कल्पना खाजगी संभाषणांत त्यांनी मला बोलून दाखवली होती. कथासूत्रावर जरी काव्याच्या चांगूलपणाचा सर्वस्वी अवलंब नसतो तरी त्यावरून टीकाकाराला त्याच्या उच्च-निचत्वाची स्थूल कल्पना येते. त्यावेळीं त्यांनी सांगितलेला विषय मला मृदुललित-उज्वल असा वाटला. आणि त्यांना तसें मी बोलुनही दाखवलें. प्रीतिविवाहाची जडण घडण जरी तडका फडकी होत असली तरी पहिल्या व्हिल्या नजर भेटीत जडलेल्या माया लोभाचे धागेदोरे मरणानंतरही शाबूत राहतात हें स्वतः निर्माण केलेल्या नायक नायिके करवीं त्यांनी प्रतिपादन केलेंलें आहे. बहुजन समाजाला अमान्य असलेलें मत प्रतिपादन करतानां लेखकाची स्थिती वादळ होणार हें ठाऊक असतांही सागराच्या अथांग पाण्यांत आपली एकशिडी नाव घालणाऱ्या धाडसी तांडेला सारखी असते. मराठी काव्याच्या इतिहासांत भाकरीकरतां जगण्यापेक्षां सौंदर्याकरतां प्राणार्पण करावयास तयार झालेला नायक दृष्टीस पडत नाही. मानवी स्वभावाचें निरूपण स्वतःच्या अनुभवाला आलें तसें करणें, जगाच्या दुटप्पी वर्तनाचे आलेले प्रत्यय छातीठोकपणें कथन करणें वगैरे प्रकार रुढीनें रचिलेल्या एकांगी काव्यशास्त्राला असम्मत आहे. आदर्श काव्य म्हणजे तिच्या मतानें फुलांची पाखरण आहे. सत्व गुणावरच त्यांतील सर्व पात्रांनी निर्वाह केला पाहिजे. समाजाचें सुंदर, मधूर, कोमल, उज्वल—विचारच त्यात ग्रथित केले गेले पाहिजेत. पापपूर्ण मनोवृत्ती-विचाराची अधोगति—या सर्वांना जग पारखें आहे असें दाखवावयाचें. स्वतंत्र-वृत्तीच्या कविला हीं साधनें कशीं साध्य होतील. खऱ्या कवितेचें वर्णन करतांना शेले म्हणतो, दिगंतांत भराऱ्या मारणाऱ्या चंडोलांत आणि कवित अन्तर नाही. मनुष्याच्या अंतःकरणांतील उदात्त विचाराचें सकौतुक वर्णन

करताना त्यांच्या उन्मत्त विचारांकडे जाणून बुजून दुर्लक्ष करावयाचें ही रीत कोठची ? महाराष्ट्राचें बायरन कविवर्य श्री. रेंदाळकर म्हणतात “ज्या काव्याच्या वाचनानें अंधःकारमय दुःखाची जाणीव जागृत होते तेच काव्य कविची कर्तबगारी या दृष्टीनें फार योग्यतेचे—”

हें पुस्तक वाचून पाहातांच त्यातील सरस पद रचनां व प्रतिभाचातुर्य इत्यादि गूण पाहून मला खरोखरच कौतुक वाटलें. हिंदूसमाजांतील स्त्री-विषयींचा कल्पनातीत अनादर पाहून

“ स्त्री ही केवळ कामतृप्तिकरतां ही कल्पना आमची ” असें उद्वेगानें कोण म्हणणार नाहीं ?

निरपेक्ष प्रेमाच्या भव्यत्वाला “ त्याची योग्य विशालता उदधिच्या ना कल्पनेशी जुळे ”

सागराच्या असीम आणि अथांग विस्ताराहूनही तें जास्त आहे असें म्हणून त्याच्या सात्विकतेला

“...सज्जन मनाची ये न देता तुला ”

अशा रितीचे सोज्वळ उद्गार काढले आहेत. अंतःकरणात पेटत असलेलें विरहदुःख निसर्गाच्या रम्यत्वानें कसें शांत होणार ? असा प्रश्न खालील—

“ सारीं माधव, मित्र, इंदुनि उषा व्याधी कुला मानसा—

देती निर्मळ सौख्य केवि दुसरी ज्याच्या मनी लालसा ? ”

पंक्ति युग्मानें पूर्वापार चालत आलेल्या गैर व्यवहारी कवि संकेताला तें करीत आहेत

काव्योत्पत्तीच्या वेळीं वर्ण्य विषयांत मन तादात्म्य पावलें—निरनिराळ्या कल्पना एकाच वेळीं हृदयप्रागणांत वावर करू लागल्या म्हणजे शब्द-लालित्याकडे आणि वृत्तविषयक नियमाकडे लक्ष कमी जातें. अशा उन्मादकारक अवस्थेंत साकीसारख्या धावत्या चालीत रचना करावी असें वाटू लागतें पण सर्व काव्याची गुंफण एकाच वृत्तात करावयाची असे बंधन प्रारंभीं एकसुत्रीपणासाठीं स्वतःला घालून घेतल्यामुळें तसेंही करतां येत नाहीं. असाच प्रकार झाल्यामुळें प्रस्तुत काव्यांत कांहीं ठिकाणीं यतिभंग झालेला दृष्टीस पडतो. उदाहरणादाखल त्यांचा उल्लेख करण्याचें कारण नाहीं कारण तीं न सांगताही समजून येण्यासारखी आहेत. उच्चारण

सौलभ्यासाठी मध्ये जी विश्रांति घेतात त्याला यति अशी संज्ञा आहे. यावरून कोणाच्याहि लक्षांत येईल की यति ही काव्यवाचकाच्या सोयीसाठी नसून काव्यगायकाच्या हितासाठी आहे. नाम, उपसर्ग, विभक्ती, धातु, किंवा अव्यय यांच्यामध्ये यतिच्या योगाने जेव्हां खंड पडतो तेव्हां त्याला यतिभंग म्हणतात.

या काव्यात जी यतिभंगाची कांही उदाहरणे आहेत. त्यात नाम-भंगाचीच प्रायः जास्त आहेत. त्यामुळे दोषाची तीव्रता वाचतांना फारशी त्रासदायक वाटत नाही. एकाक्षरी अंत्य यमकाचे रसभंगकारक उच्चाटण झालेले ज्या वाचकाना मानवते त्यांना या दोषाचा उमजही पडणार नाही ही गोष्ट जरी खरी असली तरी दोष तो दोषच.

हिंदुस्तानच्या वीसाव्या शतकातल्या सुशिक्षित समाजातील आचारा-विचारांचे प्रतिबिंब ज्या काव्यात उमटले आहे असे हें दुसरेच खंडकाव्य होय श्री. माधवराव पटवर्धनाचे विरहतरंग हें त्यापैकीच एक आहे. त्यांच्या बंडखोर काव्याची रूढिप्रिय छिद्रान्वेषी ठिकाकारांनी उडवडेली दुर्दशा उघड्या डोळ्याने पाहून धाड्याने त्यांच्याच पावलावर पाउल टाकून पुढे जाणारा कवी खऱ्या छातिचाच असला पाहिजे. प्रतिकूल टिकेने हाय खावून मरणारा किट्ससारखा हलक्या मनाचा कवी अशा कामी निरूप-योगी आहे. श्री. माधवरावांच्या विरहतरंगातील विचाराची पडछाया या काव्यावर फार पडली आहे. कित्येक ठिकाणी असे वाटते की विरह-तरंगाच्या आभ्यासू दृष्टीने केलेल्या वाचनानेच या कविला प्रस्तुत काव्य रचनेची प्रेरणा झाली असावी. तसे असले तरी त्यांत गौणपणा मानण्याचे कांहीच कारण नाही, विचाराची स्फूर्ती ही पूर्व कवीपासूनच मिळते. त्यामुळे स्वतंत्र कल्पकतेला कमीपणा मुळीच येत नाही.

नायकाचे नाव शेवटपर्यंत अप्रत्यक्ष ठेवण्यात कांही पूर्व हेतु असावा असा संशय येतो. नायक आणि नायिका—प्रमिला ही पुण्यातील एका विश्वविद्यालयांत सम वर्गांत शिकत होती. पुढे सहवासाने त्या दोघांचे एकमेकांवर प्रेम बसते. प्रेमाचे रूपांतर कलाविषारद म्हणजे बी. ए. झाल्यानंतर लग्नात व्हावयाचे होते पण नायकाचे म्हणणे

“दोघांची उपजिविका जवरी ना होई स्वयंमनिर्मित

आहे पूर्ण हितावही निवसणें सत्प्रेम या मैत्रित्व ”
असें होतें. स्वतःच्या उदरनिर्वाहाची काळजी करणें त्याला अपरिहार्य होतें
कारण स्वतःच्या प्राप्त परिस्थितीचें निरूपण करतांना

“गेला ठेवुन तो पिता जरि मला लक्षावधी तें घन
चुलत्यानें कपटीं हिरावुन मला केलें असे निर्धन ”

अशा तऱ्हेचे उद्गार नायकांनै काढलेले आहेत. पुढें कांहीं महिन्यानीं
उदरनिर्वाहाची सोय लावून तो नायिकेच्या घरीं तिला न्यावयास येतो
तेव्हां नायिकेच्या मरणाची बातमी त्याला समजते. ही हृदयद्रावक
बातमी समजतांच त्याचें अंतःकरण शतखंडित होतें. त्याच्या मनांत उद्वेग
उत्पन्न होतो. त्या उद्वेगाच्या भरांत त्यानें ही विलापिका गाडलेली आहे.

असा या काव्याचा कथा संदर्भ आहे. बुद्धिप्राधान्यापेक्षां भावना-
प्राधान्य यांत जास्त दिसून येते. रचनेच्या वेळीं वर्ण्यविषयांशीं स्वतःकवी
तद्रूप झाल्यामुळे भाषेला एक प्रकारची गोड प्रसन्नता आली आहे. एकं-
दर काव्याची रचना इंग्रजी पद्धतीवर म्हणजे भावनात्मक आहे.

आतां थोड्याशा आलंकारीक भाषेत या प्रस्तावनेचा शेवट करावयाचा
झाला तर तों असा करतां येईल “या काव्याच्या करुणरसपूर्ण मानससरोवरावर
वाचकानां-विशेषतः कॉलेजियनानां-कल्पनांचे राजहंस काव्याच्या शीतल
तुषारानीं हर्षपुलकित होत होत गंभीर तत्त्वज्ञानाच्या कमलततीवर बोधाचा
मधूर परागसेवन करीत असलेलें पाहता येण्यास व सरोवराच्या कारुण्य जल-
संचयांत यथेच्च अवगाहन करण्यास समर्थ वनविण्यास हें इतकें पथ दिग्द-
र्शनपुरें आहे.” शेवटी श्री. बाळासाहेबानां आदर पूर्वक एक विनंती करावयाची
म्हणजे ईषक्पेनें त्यांची सांपत्तिक परिस्थिती परिपूर्ण समाधान कारक आहे.
लेखकाला आणि कविला वाङ्मय निष्पत्तीत सदैव आड येणारी उदर निर्वा-
हाची कटकट त्यांच्या पाठिमागें नाहीं त्या परिस्थितीचा फायदा घेवून
मन्हाठी सारखतात त्यांनी अनेकांगी भर घालावी. लेखकांच्या धंद्यांत
असेच लोक हल्लीं पडावयास पाहिजे आहेत त्या शिवाय आप्मत्तुली
प्रकाशकांचा सुळसुळाट कमी होणार नाहीं. इत्यलम्

राधिकाश्रम अमळनेर.

२२-१२-२८

}

म. दा आपेट एम्. ए.

काव्य आणि कवि.

काय म्यां पामरें-बोलावी सुनीतें-परी दुदैवानें-बोलविलें.

(ज्ञानेश्वर थोडा फेरबदल करून)

प्रस्तुत विलापिका म्हणजे विश्वविद्यालयांतील परीक्षेची काळजी वगळली तर निष्काळजी असलेल्या वातावरणांतल्या सुसंस्कृत सुशील सदाचरणी तल्लखबुद्धीच्या युवकाच्या प्रेमभंगाची करुण कहाणी आहे. प्रव्यक्षाच्या पलिकडील अवकाशांत प्रियकरणीच्या आत्म्याचें वास्तव्य आहे असें कळतांच विभ्रममंदाकिनीच्या पैल तिरावर बसून उदासीन-निराश आणि विरहानें विव्दल झालेल्या अंतःकरणानें गतकालीन प्रेम प्रसंगाच्या अर्धवट स्मृतीचें महत्त्वाकांक्षांचें सळसळत उसळलेलें विचारतरंग त्या तरुणानें कशा रितीनें गाइलें हें प्रस्तुत पुस्तकांत काव्य रूपानें वर्णन केलें आहे.

ज्याच्या करवी पुढे सर्व पूर्वप्रसंग वदविलेले आहेत तों नायकवर्ण्य विषयाशी तादात्म्य पावलेला आहे. त्याच्या अंतःकरणांतल्या औट तसूच्या जागेंत हजारों क्रांतीकारक विचारांचें थैमान त्यावेळीं सुरू असल्यामुळे-लुसलुशीत वेचक शब्द-पुराण्या पेन्शवर पंडिताच्या मते सत्काव्यास अत्यावश्यक असणारे शब्दालंकार अर्थालंकार मधून मधून घालून काव्य सौंदर्य वाढवणें अशक्यप्राय होऊन बसले आहे. या विलापिकेतील आवेशाच्या आवेगांत पुष्कळ रसिकांची अभिरुची प्रवाहपतीत होईल, पण नादमाधुर्याची कोमलतेची चित्रचमत्कारांची अपेक्षा करून जर एकादा तिखट रुचीचा वाचक हे काव्य वाचू पाहील तर पहिल्या सुनाट निरीक्षणांतच त्याची पूर्ण निराशा झालेलें दिसून येईल. रस्कीननें म्हटल्या प्रमाणें दुःखानें विदीर्ण झालेलें अंतःकरण सुंदर सुललित भाषा लिहूच शकत नाहीत. स्वपत्नीचें शृंगारप्रधान प्रसंग जितक्या उत्कटतेनें त्यानें बोलून दाखवेलें तितक्याच जाणिवेनें सृष्टीनिर्माणकर्त्याप्रभूचें अपार सामर्थ्य, अगाध व अगम्य रचना चातुर्य, विशाल व विविधरम्य वैभव इत्यादि उदात्त भावनाचे मनावर झालेले संस्कारही बोलून दाखवेलें. कारण काव्योत्पत्तीच्या वेळीं जो भावनेचा उद्रेक होतो तो एकाच तऱ्हेचा असू शकत नाही.

“तत्वाहून तुलाच मान हृदयीं देतो खरा मी स्वतां” असे म्हणणारा नायक तत्वप्रधान नसून बहकलेला बाईलवेडा आहे असा पुष्कळांचा आक्षेप येईल. पण अशातऱ्हेच्या आक्षेपकानी हेंही लक्षांत ठेवले पाहिजे कीं इतर नाट्य-काव्य कादंबऱ्यांत एकसारखा एकजात वावरणारा सर्वगुणसंपन्न नायक हा नसून, ज्ञानाच्या उत्क्रमणावस्थेत नुकताच पदार्पण करू लागलेला असा एक अभ्यासू आहे.

वर्णविषयाची आणि वर्णित व्यक्तींची तरफदारी केल्यानंतर स्वतः आमच्या बदल थोडेंसे लिहावयास कांहीं हरकत नाही.

स्वतःच्या करमणुकीखातर रचलेल्या कविता मुंबईच्या करमणुकीत जेव्हां भाग घेवू लागल्या तेव्हां इष्टमितांच्या घरीं क्लृप्तांत आम्हाला “कविराज” या शिबी होवू पाहणाऱ्या शब्दानें संबोधण्यात येवू लागले. पुढें पुढें या कवित्वाच्या केलेल्या आवास्तवीक आरोपाला वास्तवीक करण्याकरता ज्ञान-प्रकाश, स्वराज्य, केसरी, चित्रमयजगत्, नविमौज, आनंद, मनोरंजन, इ० वृत्तपत्रांनीं व मासिकांनीं बरीच मदत केली. परंतु या मदतीच्या मुद्दलावर सुद्धा कवित्वाची खरी पदवी आम्हाला मिळेलच असें नाही.

काव्यविषय पूर्णपणे काल्पनीक आहे. आमच्या चारित्र्याशी त्याचा काडीइतकाही संबंध नाही हें ह्या ठिकाणी टीकाकाराच्या दोषैक दृष्टीकडे पाहून सांगणे जरुरिचें वाटतें.

अनेक प्रकारचे काव्यदोष या काव्यात आढळतील, रुचि वैचित्र्यामुलें पुष्कळांना वर्ण्यकथा काव्याला अनुचित अशी वाटेल पण काव्यप्रकाशकार मम्मटानें म्हटल्याप्रमाणें कविवृष्टी आणि कविसृष्टी ही “नियतिकृत-नियम-रहिता” अशी आहे.

सांगावयाचे होतें तें सांगितलें; स्वतःच्याच काव्यावर टीका करण्यांत—अगर गुणवर्णन करण्यांत हशील नाही. कारण ते ज्या मोलाचें आहे असें आम्हाला वाटतें तें मोल लोकाभिरुची मान्य करीलच असें नाही, मग उगाच शब्दविस्तार आणि आत्मप्रौढी कशाला.

कॉलेजियन

कवि-मनमोहन

प्रकरण पहिलें.

इष्कातली माधुरी

१

सूर्याचे कर अस्तमान समयीं गिर्येकि आरोहुन
कांहीं काळ छपून नंतर पुढें अस्ताचला वेडुन
घेती घाव सहासयुक्त दुसऱ्या गोलाकडे जावया
त्यां ठावा नच भावभेद प्रतिभा तेजास वर्षावया
नित्याचा परिपाठ आवड तुझी-माझी म्हणोनीं असा
कीं जावें फिरण्या हवेंत जिकडे जल्सा नसे फारसा
बोलावें उघडीं करून हृदयें, वाऱ्यावरी डोलत
सूर्याचें प्रतिबिंब देखत नभीं, होणार अस्तंगत
एकादें दुसरें मनुष्य फिरकें लांबून आलोकुनी ।
तूं जावें दचकून, सांगत मला “ हा थांबवा बोलणीं ”
“ कां हो ? ” मी पुसतां, निरुत्तरमनीं जावेस तू लाजुनी
अन् गालावरचें गुलाब फुलतें ध्यावेंत न्याहाळुनी

आतां हीं भवतीं गुलाब फुललें आहेत हें काष्मिरीं
तें निर्जिव गुलाब, त्यांत कुठलीं इष्कातलीं माधुरी ?

खालाटीवर

२

दुर्वाचें दळ त्यांत घालुन मधें रानींफुलें रंगित
 कोटाच्या मधि कॉलरीत स्वकें द्यावीस तूं खोबुन
 त्याना वास नसें मुळीं तरि तुझ्या येईं करस्पर्शनें
 प्रीतीच्या मधलें रसायन असें अद्भूत संमोहनें
 अस्ताच्या पडद्या पल्याड किरणें होतां नभी मैत्रिकी
 लागें चंद्र दिपावयास गगनीं उत्तंगसा आशकीं
 हो अंधार गडद्, सुरू पलिकडें रानांत कोल्हेकुई
 भीती उद्भव होय अन्तरि तुझ्या, भीरुत्व हें शैशवी
 कोणाला कळलें न वेळ इतुका गेला भनें रंगुन
 लागे पूर्ण समाधि आत्मिय विचारांच्या मधें हा गुण
 गेले लक्ष तुझें घड्याळ वघण्या हाताकडें वेधुन,
 “ साडेआठ, कितीतरी समय हो ! ” निर्वूजली लाजुन;

ती जागा दिसते समोर, हिरिरी येते अतां पाहतो
 खालाटीवर* आठवीत बसतो, पूर्वस्मृती दुःखदा

नावेक मी पाहतो

३

भोताली रमणीय वन्य लतिका शीर्षावरी पेलत
 तैशा या मधुगंध वायु लहरी नादावली निर्मित
 चाले नित्य विहंग गायन मना दुःखामधें हासवीं
 ऐसें रूप निधान जें स्थळ तिथें लोपे स्मृती मानवी

* तळ कोकणातील सपाट जमीनीस खालाटी म्हणतात.

वाटेनें परतून जात असतां ठेचा तुला लागती-
 --हे ठावूक पुंरें म्हणून घरला हातामधें हांत मी
 कांहीं गूढ विचार, आजवर जो अस्पृश्य दोघासही
 गेला खेळून अल्पकाळ हृदयी, ज्याला भुले ही मही
 आश्चर्यून चपापुनी निरखिलें मीं चोरच्या दृष्टिनें
 तो तोंडावरती तुझ्याहि ' प्रमिलें ' मत्साम्य आलेखनें
 अन्धारामधिं दाविला पथ तुला भित्रा जरी जन्मता
 येते धैर्य परोपकार समयीं, आहे अशी सत्यता

चिंचोळी पदवाट दूर दिसतें, नावेक* मी पाहतो
 निःशब्दः पवनावरी विरह हा शांतस्वरे सोडतो

प्रकरण दुसरें.

ही काय बाई तऱ्हा !

४

पूर्वींचे तुझिया सवे सहलणें सौख्यप्रदायीं किती
 इन्दू, प्रत्युश+ पाहणे तुजसवे मेघांवरी, हो स्मृती
 अभ्यासामधिं एकरूप असतां खोलीमधें तल्लिन
 तूं आलीस सताड दार उघडें उद्दामधें ठेवुन
 “ दारें लावुन आंत कायऽ करतां ? अभ्यास हो चोरुन
 जातो जीव उन्हाळुनी चहुकडे उष्मा; हवा येइ न; ”
 होतें मान्य मला न हे मत, तरी इन्कार केला नहीं
 सत्याची प्रतिमाच मूर्तमयि तू वाटे मला निस्पृही

* नावेक=नाव. एक=क्षणभर.

+ पहाट तारा.

तू तें हें कळतां, “ मते बदललीं कांऽहो ? अशी आजला
ज्यांचा योग्यपणा अमान्य करतां स्नेह्यांत संतापला
तो संताप कुठें नि तें मत कुठें ? हीं काय बाई तऱ्हा
युष्मद् बुद्धि न ध्येयनिष्ठ दिसतें, बाईल वेडा बरा ”

खोली तीच जिथे सुगम्य रसना तूझी मला हांसवी
खोली तीच जिथील वस्तु सगळी चित्तास व्याकूळवी

“ माफी कराना गडे ! ”

५

मी जावें क्षणि गोंधळून बघुनीं द्वयर्थी तुझें बोलणें
दृष्टी व्याकुळ होवुनीं क्षणभरें ओलावलीं लोचनें
“ तत्वाहून तुलाच मान, ” वदलों “ देतो खरां मी स्वतां
प्रीतीहून जगात श्रेष्ठ दुसरें कोणी नसें तत्त्वतां ”
रागेजून जबाबलीस, “ दिसतां प्रेमामधें प्रांजळ,—
नाहीं संशय, यांत मात्र अगदीं ध्येयामधें दुर्बळ, ”
तो आवेश बघून स्तब्ध बसलों सांजावलें वाक्बळ
ये अन्तरभुंत दुःख, धीर सुटुनीं डोळयातुनीं निर्मळ
ज्ञानानें चतुरा तशी करुनिया संक्षेप या गोष्टिचा
औदार्यें सदसद्विवेक मतिनें उच्चारलीं तू ऋचा
“ माझी चूक अतां नको विषय तो पस्तावली मन्मती
सर्वांच्या हृदयांत अग्न वसतें प्रेमाभिमान युती ”

“ थडा ही स्तर्ली अकल्पित तुम्हां, माफी कराना गडे ”
“ भारी लीन तुझा स्वभाव ” म्हणतां तूं घातलें साकडे

(५)

प्रकरण तिसरें.
मानभावी यश

६

आली तार तुला घराहुन मधें “ आई अजारी तरी—
यावें, भेट तुझी तिची न घडणें त्यावीण कालान्तरी ”
चिंत्तीची विमनस्कता छपवुनी तू दाविली ती मला
दुःखान्ती मन संयमास दुसरी नाही कशाची तुला
“ चिंता ना करि, मी सवेच तुझिया येतो कृपावांच्छिणी
आले संकट तें निवारण मला जास्ती परिक्षेहुनी
देतूं यांस तुझी प्रसंग बघुनी दुष्प्राप्य पर्वानगी
होणारें घडतें, प्रयत्न करणें श्रेयस्करा दुर्मर्गी ”
गेले आणि मिळून सोबळुक तुझ्या मातेस सेवावया
येती सज्जन घावुनी निवरण्या आघात सर्वाश्रया
आले सत्वर शुश्रूशेस अपुल्या तें, मानभावी यश
देवांच्या करुणेस लागत असे यन्तादिचें आमिष

प्रीतीची लतिका फुलावत अशीं दैवी प्रसंगामुळें
पूजी मी भग साभिनंदन तदा अज्ञात् भविष्यामुळें

लीलेचा सहकार.

७

झाली ओळख यांमिधें जननिची भाषापटु प्रेमला
आलेल्या अतिथीस विस्मित करी, निस्सीम ती स्नेहला
लीला जी तव तान्हुली बहिण ती ओजस्विनी बोलकी
जीते पाहुन पावन क्षणभिही होईल दुःपातकी

पितृव्यापक स्नेहभाव दिसला नाही तिला जन्मता
 प्रेमःशांति तुझी तशी जननिची, लीलेस भासे सुधा
 माझ्याशी वच बोबडें वदुनिया सांगे प्रशंसा तुझी
 “ ताई फारच शाहणी, जशि खुले रत्नामध्ये मर्गजी ”
 लीलेचा सहकार, प्रेम बढवी माझे तुझ्या ठायिचे
 गुन्ते चित्त गृहामधें, विसरुनी आव्याप तें मागचे
 तेजःपुंज तुझ्या मुखच्छविवरी कर्तव्यनिष्ठा दिसें
 व्याजोक्ति मय हास्य दर्शवि मला, “ आतां परिक्षा असें ”

वर्षे काय परंतु लोटुन जरी गेले पुढे हें तप
 नाही मी भुलणार जोवरि नये सर्वेष सव्हारक

प्रकरण चवथें.

क्रिकेटचा सामना.

८

कॉलेजांतिल वादवाक्पटु अशी माझी असे अंस्करा
 पूर्वापासुन शिष्यवृत्ति विरुद्धे सारीं मिळाली मला
 अभ्यासामधि तज्ञ आणि इकडे खेळामधेही पुढें
 उच्चस्थान समर्पिती कधिमधी झुजामधें बापुडे
 होतो एकदिनी विधायक अशा संघादिचा नायक
 तूं उत्कंठ पहावयास्तव तिथें दृष्टीस आकर्षक
 खेळाची सुरवात वीस मिनिटें होण्यास संधी असे
 हे हेरुन तुझ्या नजीक सहजी ओढावलो राजसे
 येमूकत्व मनास पाहुन प्रतिस्पर्धी विराटासम
 दंभाहंक्रति पार लोपुन जयासाठींच हों संभ्रम
 तूं निर्व्याज मनें हंसून म्हटलें “ईर्षते हे तों नही
 धीरोदात्त मनास भीति शिवें काळापुढें प्रत्यही ”

झालेला हतवीर्य पार्थ उठला गितांमृतें संगरी
बुद्धिभ्रंश मया अचेतन, तुझी निर्लेपवी वाक्सरी

परप्रकाशित कीर्ति.

९

आला धीर तुझ्यामुळें प्रगटलें शौर्यस्वकार्यें मधी
“जिकाया कवळीन डाव “म्हटलें” “आपद् सहसावधी”
हैं ऐकून सबाष्प लोचन पटें तेव्हां पुसोनी हळू
तूं मंजू वच गुंजलीस मजला देता न कांहीं कळू
झाली वेळ निवासकूट त्यजुनीं आलें गर्डी रंगणीं
खेळाच्या मधिं आपुली प्रविणता दावावया भाजनीं
येतां नंबर पातलो घरनिया हातामध्ये बॅट मी
देवा नंतर आठवून तुजला चित्तामधें कां ? नमीं
टाळ्यांचा रव कर्ण रंध्रि धुमला चोर्हीकडोनी जनीं
त्या सान्यातुन ऐकु मात्र मजला आला तुझा चिद्ध्वनीं
गेलेल्या विजयास मी फिरविलें बाहू बळे संगरी
जी ती कौतुक दृष्टिनें मजकडे आलोकिती हासरी

माझें श्रेय नव्हे, तुझ्या समयशा तें वागकुठारा असे
अर्थानर्थ करून लोक करती, ती कीर्त भाझी नसे

सारंगी वादन.

१०

मेघानी धन कृष्णरंग पटले अस्मान आच्छादिले
चंपेनें चपळाइने चमकुनी चंदेर तें छेदिले

वाटे घातक, त्या खुल्या निवसणें मैदान मध्यामधें
तो उच्चेस्तर मेघनाद, घडकी देई मनीं त्यामध्ये
होई पूर्ण पराभव प्रभुकृपें त्या शूर संघादिचा
सन्मानार्थ मला सभेंत दिवला, पेला कुणी चांदिचा
कोणी व्याट, सुवर्णलेप पदकें दावावया गौरव
चैतन्यद्युति देइ लास्य तव गे, माझ्या शरीरीं नव
सर्वांच्या वतिनें मनोहर वचें आभार मानूनिया
माते मान दिलास अन् विनविलें, तुझ्या घरीं यावया
नेवोनी अपुल्या गृहीं रिझविले पेटीवरीं गाउन
केले मीहि तुझ्या खुशीस्तव तिथें सारंगिचें वादन

स्वप्नी ध्यानिंमनीं सदैव करतों या गोष्टिची चिंतना
माळेचे मणि ओढतो करुनिया नावें तुझी घोषणा

प्रकरण पांचवें.

गडकऱ्यांचें गुलाबी कोडें.

११

आहे आज सुधासुपुतिवष ही सालंकृता शर्वरी
व्योमाच्या कुहरातुनी चमकल्या तारा सहस्रावरी
कृष्णस्निग्ध विशाल केश सगळे पाठीवरी सोडुन
अभ्यासामधि गर्क पाहुन तुला मी हांसलो लांबुन
“ या आलांत कसें, अकल्पित इथें कांहीं असों कारण
याचा अर्थ कलेन अग्लहि मला सांगा जरा वाचुन ”
केलें, ‘ डॉन ज्युआन ’ काव्य पुढती शृंगार पर्मावधी
पंक्ती पंक्तिनुनी अथांग भरली यांही रसाची नदी

मी मदस्मितयुक्त “ काय, पुसलें, घेशी परिक्षा अशी
 कांहीं गूढ विचारुनी गवसणी घालावया पाहशी”
 हद्दी फार परंतु, आग्रह तुझा मागें हटेना मुळीं
 माझेंहि मन भावशील, खुडली आशा तुझी आवळी

“ कानाशीं कर तोंड , अर्थ तुजला खोलून मी सांगतो, ”
 भोळी तूं, करता असे, गडकरी कोडें गुलाबी सुटे

गुडनाइट.

१२

हे निहेंतुक प्रेमवेड अपुलें राहील कांहीं पुढें ?
 “ही शंका सुचली तुला भयभरें काळीज माझे उडे
 दोघांच्या भवितव्यतेत लिहिले आहे विधीनें कसे
 हें अध्याहृत वर्तमान समयी दोघासही राजसे ”
 “आहे मूढ खरा-नि अज्ञ पुरतां विश्वामघें मानव
 त्यांतें प्राप्य परावलंबन जरी ओलांडलें शैशव
 सत्प्रीती नच ठावि त्यास वरत्रे स्वेच्छेपरी वर्तन
 स्त्री मैत्री करणें न त्यास रुचते दोषैक त्या बंधन ”
 “आहे सत्य” तुझे विचार पटुनी तात्काळ उद्गारलो
 दोघांचें मत एक तेथ पडतो सानन्द उल्हासलो
 आला पाऊस तो मध्येंच सरले त्या रात्रिचे मौजणे
 जातानां घुमली उदीरित तुझी माझी यशःचित्तनें

मागें अन् मुरडून मान वदली वाणी तुझी सुस्वर
 ‘ जावो रात्र खुशाल ’ तें श्रवुनिया संतोषलें अंतर

प्रकरण सहावें नवा पाहुणा.

१३

होता तो रविवार आज बव्हते कॉलेज अन् वाकरण
गाणी मंचर गात कांही करिती रंगूनीया नर्तन
संगीतामधलें न अक्षर जया विज्ञात त्यांचा स्वन
होणें केवि बरे अजाण नच मी माझे मनोरंजन
टाळाया चिरचिर ती तुजकडे आलों अधाशी मने
तूं होतीस चहा करीत म्हटलें, “आलें नवे पाव्हणे ”
“ ती खुर्ची तिकडे समीप न बसा अभ्यागताचीच ती ”
कोटी सुंदर ऐकुनी क्षणपडें माझी मला विस्मृती
कांहीं उत्तर पाहिजेच दिधलें, झालों त्वरें बोलतां
होती संस्कृत उक्ति ठाऊक मला लोकेश्वरी वाच्यता
“ शक्यो वारयितुः करप्रहरतो न त्वाननं जप्ततां ”
“ भाषाप्रौढ ” मला कितावि दिधलीं तूं हीच सार्थक्यता

तेव्हां हास्य मिषे निरुत्तर मला केलेस एका क्षणी
दैवी कांही तरी तुझ्या प्रगटली नैनामधें मोहनी

नौरोजी आणि टिळक.

१४

दैवाचा सहजी विवाद झडला संभाषणौघा मधें
“ दैवाचा बडिवार फार न मुळीं चाले विधीच्या पुढें
ज्याला दैव म्हणून सृष्ट वदती ते तो प्रभू निर्मित
त्याच्याशी नरयन्त केवि टिकणें होडी जशी सिंधुत

दौर्बल्यें परदास्य दुःसह धुरा अंगावरी ही नसे
 नौरोजी, टिळकादि भक्त झटले का ? त्या मिळाली यशे
 “नाहीं” उत्तरलो “तुज्जेच म्हणणें आहे खरें मानिनी
 यत्नाच्याहुन दैव श्रेष्ठ भजणे त्याला प्रयत्नाहुनी”
 “झाला गार चहा ” नवीन वदनी गंभीरता आणुन
 ध्या ध्या लौकर” तूं म्हणलिस जरा गालामध्ये हासुन
 त्याच्या वर्णन मी करीत सच्चिचें हर्षान्वित प्राशिला
 ते सारें मज रम्य, प्रीय सखिचा ज्याला करस्पर्शला

डोळे घट्ट मिटून-चित्र प्रमिले रेखांततो अन्तरी
 निभ्रातः प्रतिमेमधी पण कशी येईल ती माधुरी

प्रकरण सातवें.

टिळक टंक

१५

सुट्टीच्या दिवसांत बेत ठरला येत्या उन्हाळ्यामधें
 पोहायास तुला स्वतः शिकवणे मोठ्या तलावी सुघे
 उल्हासी तव वृत्ति पाहुन मनीं झाली स्मृती राणिची—
 —झाशीच्या, समरूप डौलहि ढवी चालावयाची तुझी
 भोंतालीं जनसमुहांत करती माझी कुचेष्टा कुणीं
 लोभाखातर-ती असह्य तरिही मी ठेविली ना मनीं
 हाताच्यावर एकल्या सुममृदू काया तुझी पेलुन
 वेगानें जल कापुनी पलिकडे न्यावें तुला झेलुन
 आरंभीं करुणस्वनें विनविशी ‘पाणी जिथें अप्सरें
 न्या तेथें’ पण तो सराव पडता भीती तुलाही नसे

घावाघाव करून जीव श्रमतां माझा कधी पोहता
प्रेमदृष्टि सुधा प्रशांत मजला अर्पुन दे शांतता

दृष्टीतील तुझ्या मनोहर पडे माझ्यावरी मोहनी
नाही ठाऊक अन् निहायत मला—का ? लागलो चिन्तनी

प्रेमाची परीक्षा

१६

माझे प्रेम बघावयास्तव, तिथे नाही कुणी प्रेक्षक
ऐशी संधि, मधे भरे जल जिथे गेलीस ना रक्षक
आकडून मला भयानक रवे तू हाक तें मारलीं
मी ही शब्द सहानभूति दिवलीं आणी उडी टाकली
तोंडाची टकळी सुरूच असतां पाण्यामधे पोहत
“ आलों अण सुधा नको भय, रहा मृत्यूसर्वे झुंजत’
शक्तीचीं करुनी शिकस्त तुजला बाहेर मी काढलें
कानार्शी विलगून गुह्य मनिचें तू तेघवा फोडिले
ज्वानीच्या बहरामधे उसळुनी मी घेतले चुंबन
भ्रू भिंगातून दृष्टिची किरणभा तूझ्यावरी बसून
तू ही जाणून प्रेम--घेवुन दिलें इन्कार केल्याविणा
सान्निध्यातच संगमातिल मजा, ही आपुली भावना

आतां दर्शन भाषणाविण तुझ्या दोरंगि विश्वामधे
रानांतील फुलामुलां पटवितो प्रेमातल्या गफ्फती

प्रकरण आठवें शेलेचे ॲडोनाइज

१७

स्वर्मी गाढ निमग्न निद्रित अशा वेळीं तुझी आकृती
अंतःचक्षुपुढें विलोल दिसली, आश्चर्यली मन्मती
नावें हाक हळूच मारत तुला मी जाहलें जाग्रत
निद्राभंग न जाणवें पण तुझ्या हो साहचर्या वध
गेली झोंप उडून लावुन दिवा मी बैसलो वाचित
शेलेचे मधु भावगीत प्रिय जें सर्वामधें अदभुत
शब्दांची रचना मुलायम तसें तें अर्थ गाभिर्यही
वाटे येवुन शारदाच रमणी काव्यें अशी ही लिही
झाली रम्य प्रभात बिंब रविचें बारीतुनी पाहिलें
रक्तन्सात नभी न 'मंगळ, गुरु, स्वाती, शनी झोपले
होई ग्राम पथातुनी फिरूनिया जायें सुरु सारखीं
केले पुस्तक बंद, झोप पुरतीं होतीं मला पारखी

शेलेचा नव 'काव्यसंग्रह' पडे मेजावरी, तो अतां
ती काव्यात्म 'विलापिका' रडविते, मानी मनां दैन्यता

जख्मी सावज

१८

स्वप्नार्ची सगळीं कथा लिहुनिया तात्काळ मी टाकली !
माझी मीच पुन्हा मनी सकळ ती लक्षूनिया वाचली !
भासें ती प्रतिभायुता, प्रगटली दैवी गुणातीतता
आस्वर्गातुन ओतली जणु कुणी लेखामधें रम्यता

माझ्या काव्य कला विहीन हृदयी, स्फूर्ती कशी जाहली
 अधःकार, शुतीविहीन हृदयीं केवि प्रभा फाकली
 अन् ह्या नीरस जीवनी सरसता केव्हां कुणी ओतली
 सांगू मी तुजकाय ? ओळख नका ? अभ्यंतरीची दिली
 माझे प्रेम किती तुझ्यावर असें, हे बोलताही नये
 त्याची योग्य विशाळता उदधिच्या ना-कप्लनेशी जुळें
 ज्याच्या सात्विकतेस सज्जन मनाची ये न देता तुला
 उल्लेखून असे हवेच पण कां ? सांगावयाला तुला

तू माझ्यावर भावबद्धनयने दृग्वाण संधानिले
 जखमी सावज जाहले, नहि तुझ्या दुर्दैव घातामुळें.

कामी स्वताम्पश्यति

१९

काही दुःख तुझ्या मनांत अथवा कायेवरी उद्भूत
 होता, त्या गुरुवेदना प्रगटती माझ्याप्रती क्षेपत
 शोकव्याप्त मन प्रसून तव हे कोमेजता तत्क्षणीं
 भक्ताला तुझिया न चैन पडणें घावेल संहारणी
 आल्या चक्षुमधें विकार यमुना त्या आत्म तंद्रीमधें
 दुःखाची लवकल्पना न सहते, नाजूक प्रीतीमधें
 निस्तब्धधा जलवाहिनीत पडता तो शैलरेणू, जसा
 ये कल्लोळ, तरंग, पृष्ठ वसना छेदून, वायू तसा
 शब्दज्ञान अपांग माय-प्रतिभा तूझी प्रशंसा वदे
 तो दारावरती हळूच टिचकी अन् माझीया हाक दे
 ' झाला हाय विनाश ' मी मनि म्हणे ह्या विघ्नकर्त्यामुळें
 नाही ती कसली उपाधि सुचते वेडे कसें हें खुळे

हा त्याचा न गुन्हा, परंतु प्रमिलें ' कामी स्वभाम्पश्यति
स्वस्त्री म्हैषसमान, कामुक म्हणे होतो प्रतापी रती

प्रकरण नववें कायैक सौभाग्यता

२०

“मी झालें अगदीं अधीर तुझियासाठीं चिरःसंगमा
अभ्यासामोघ लक्ष राहि न मुळी, चिंता करी न क्षमा
आयुष्यातिल घन्य तोच दिन कीं, होवू सुखी आपण
दोघांच्या हृदयांत एकच छटा लोपून तूं मी पण
माझ्या सन्निध राहुनी सुखविशी प्रेमाभृते आपुल्या
चिर्त्तीची रुचि देवताच ' प्रमिलें, ' संबोधितो मी तुला
भट्जी साक्ष परंतु लग्न अपुलें झालें नही केवळ
लोकांचें मन काकशील म्हणुनी निन्देस येते बळ
सौंदर्याकित चंद्रमा चमकतो दीपगृहाच्या सम
आनंदी फुलपाखरें पडुडली, शय्या तयांची सुम
आणि सुंदर निर्मलांबु सरिता पूर्वेकडे घावते
देखावा सुखदायि हा जरि तरी मत्चित्तना वेधते ”

आशा मावळली, निराश मन हे झाले उदासी अतां
डोळ्यातील प्रभा शुभा हरपली कायैक सौभाग्यता

माझ्या काव्य कला विहीन हृदयी, स्फूर्ती कशी जाहली
 अधःकार, द्युतीविहीन हृदयी केवि प्रभा फाकली
 अन् ह्या नीरस जीवनी सरसता केंव्हां कुणी ओतली
 सांगू मी तुजकाय ? ओळख नका ? अभ्यंतरीची दिली
 माझे प्रेम किती तुझ्यावर असे, हे बोलताही नये
 त्याची योग्य विशालता उदधिच्या ना-कप्लनेशी जुळें
 ज्याच्या सात्विकतेस सज्जन मनाची ये न देता तुला
 उल्लेखून असे हवेच पण कां ? सांगावयाला तुला

तू माझ्यावर भावबद्धनयने दृग्वाण संधानिले
 जखमी सावज जाहले, नहि तुझ्या दुर्दैव घातामुळें.

कामी स्वताम्पश्यति

१९

काही दुःख तुझ्या मनांत अथवा कायेवरी उद्भूत
 होता, त्या गुरुवेदना प्रगटती माझ्याप्रती क्षेपत
 शोकव्याप्त मन प्रसून तव हे कोमेजता तत्क्षणीं
 भक्ताला तुझिया न चैन पडणें घावेल संहारणी
 आल्या चक्षुमधें विकार यमुना त्या आत्म तंद्रीमधें
 दुःखाची लवकल्पना न सहते, नाजूक प्रीतीमधें
 निस्तब्धधा जलवाहिनीत पडता तो शैलरेणू, जसा
 ये कल्लोळ, तरंग, पृष्ठ वसना छेदून, वायू तसा
 शब्दज्ञान अपांग माय-प्रतिभा तूही प्रशंसा वदे
 तो दारावरती हळूच टिचकी अन् माझीया हाक दे
 ' झाला हाय विनाश ' मी मनि म्हणे ह्या विघ्नकर्त्यामुळें
 नाहीं ती कसली उपाधि सुचते वेडे कसें हें खुळे

हा त्याचा न गुन्हा, परंतु प्रमिलें ' कामी स्वभाम्पश्यति
स्वस्त्री म्हैषसमान, कामुक म्हणे होतो प्रतापी रती

प्रकरण नववें

कायैक सौभाग्यता

२०

“मी झालों अगदीं अधीर तुझियासाठीं चिरःसंगमा
अभ्यासामोघ लक्ष राहि न मुळी, चिंता करी न क्षमा
आयुष्यातिल घन्य तोच दिन कीं, होवू सुखी आपण
दोघांच्या हृदयांत एकच छटा लोपून तूं मी पण
माझ्या सन्निध राहुनी सुखविशी प्रेमाभूतें आपल्या
चिर्त्तीची रुचि देवताच ' प्रमिलें, ' संबोधितो मी तुला
भट्जी साक्ष परंतु लग्न अपुलें झालें नही केवळ
लोकांचें मन काकशील म्हणुनी निन्देस येते बळ
सौंदर्याकित चंद्रमा चमकतो दीपगृहाच्या सम
आनंदी फुलपाखरें पहुडली, शय्या तयांची सुम
आणि सुंदर निर्मलांबु सरिता पूर्वेकडे धावते
देखावा सुखदायि हा जरि तरी मत्चित्तना वेधते ”

आशा मावळली, निराश मन हे झाले उदासी अतां
डोळ्यातील प्रभा शुभा हरपली कायीक सौभाग्यता

शुभं--अशुभम्

२१

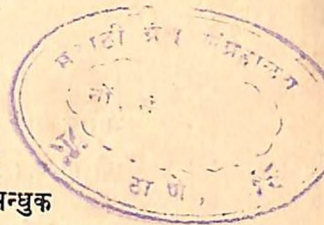
“सारी माधव, मित्र, इंदु नि-उषा व्याधीकुला मानसा
देती निर्भळ सौख्य केवि ? दुसरी ज्याच्या मनी लालसा
नाना यत्न करून आजवरमी जें प्रेम संपादिले
त्यांच्या शाश्वततेस पूर्ण जमणें त्याविण कैशी फळें
बोळू आज उद्या तुझ्या जवळ हें गेलें अशानें दिन
झाला, ना, पण धीर, गोष्ट मनिची गेली मनी राहुन
आतां मात्र रुतें कलंकित असें हे शल्य रात्रंदिनी
अन् मी यास्तव आज निश्चयबळें तें टाकलें बोलुन ”
गाढालिंगन देवुनी निजकरें प्रेमें मुखा चुंबुन
सारे मान्य मला म्हणालिस हळू, बोलाळ जें आपण
मी मागून चपापुनी निगडुणी निर्भीन्तिले चुंबन
होता ती स्मृती आज अश्रु गळती तात्काळ डोळ्यातुनी

अर्धोन्मीलित ओठ जेथ भिडले ते हे शुभं कातळ
आशेची कळि रम्य जेथ खुडली, तें हें स्मशानी स्थळ

शुभाचे ध्वनि

२२

माझी तू प्रिय धर्मिणी प्रिय तुझा मी नाथ झालों मनें
चंद्राला वर साक्ष ठेवून तुला स्वीकारिले शोभने
भारद्वाज वडा वरी वसुनिया गाई शुभाचें ध्वनी
अन्तर्यामि धुकें शशीभट घरी जोश्राकरें ताणुनी

पक्षांचे मधु मंगलाष्टक पुरें होता रवीनें पट
नेला ओढुन रुपपाहुन तुझें मी जाहलों लंपट
काळ्या रेशिम पातळातुन भुरी काया दिसे अन्धुक
ये सौंदर्य उसासुनी मज गमे देवी कृपाकारक
कर्णी मुक्त कुडी गुलाबगजरा दे रम्यता अंचळा
तत्शोभा असिमा, विलोकुन अगा शृंगार कल्लोळला
स्वत्वाचा अभिमान लोचनउजी* विस्तारुनी दाखवी
विद्येची सुषमा मुखावरि तुझ्या गांभिर्यता रंगवी

गात्रांची हिरुनी सुरेखिव तन्हा मी जाहलो कामुक
ठेवी मी दडवून खोल हृदयीं जे दृश्य, हो अन्धुक

भोगैक दृष्टी.

२३

चंद्राची उपमा मुखा न जुळतें त्याची कलंकी छवी
कोकीळेंसम जो तुझा स्वन तथा केवी म्हणू दिलखी
वान्याच्यावर अंगवस्त्र विहरें अव्हेरुनी बंधन
ज्यातें सावरण्या करांगुलिमधें संकोचिले गुंतुन
सृष्टीची मधु निर्मिता असशि वा वाक्देव तू शारदा ?
कां त्या मन्मथ पंचबाण ततिची काया तुझी कामदा ?
रंभा उर्वशि वा भवानि विजयीं संक्रान्तिची देवता
देशोद्धार करावया प्रगटली, स्वीकारुनी ग्राम्यता
येतां ही नव कल्पना तुजपुढें मी नम्र झालों सवे
हे देखून दया निदर्शक तुझ्या गालामधें हांस ये

भोगैक प्रिय दृष्टि लोपुन तिथे ये सभ्यता पूर्विकी
स्त्री ही केवल काम तृप्ति करतां हीं कल्पना आमुची

ही सांसर्गिक दृष्ट संयम बळें लाथाडली तेधवा
खाली घालुन मान मी तुजवडें “वर्धिष्णु माम् वैभवा

प्रकरण दहावें.

रुचि वैचित्र्य.

२४

नातें आजहि मित्र-मैत्रिण असें दोघें मनें मानितो
जों थोडा सहवास नित्य मिलतो त्यानें सुखीं राहतो
शीलभ्रष्ट विचार संयमबळें दुर्वार संहारितो
अभ्यासांत सर्वे विहार करतां हा जीव आल्हादतो
शेलेची कविता मला प्रिय तुला वाटे खरा मिल्टन
“ ती भावोत्कटता सफाई सुषमा भाषेमध्यें अप्ल न
—त्याच्या त्या कवितेत आणि तुजला तो आवडें कां बरें ? ”
या प्रश्नास दिलेस उत्तर “रुची वैचित्र्य आहे खरे
‘वी. सी. गुर्जर’ आवडें तर कुणा ‘खांडेकरांची’ कथा
कोणाला हडपादि गद्य कविची उद्दाम अश्लीलता
‘शुक्लांची’ नटवी मुलायम तऱ्हा जी साधते, ‘गं. ज्य. मा.’
‘गं. दे. खा.’ मधली खरी हृदयता वाटे कुणाला रमा

वागुरन्तेंच खरी परंतु असतीं भिन्न स्वभावी जन
वाग्देवी चरणी अमान्य न कुणी” तू बोलली हांसून

(१९)

साहित्यं परिमाष्ट्रि....

२५

“काव्याचेही तसेच ‘बी’ तर कुणा मोहे ‘शशीशेखर’
‘मंजूमाधव-जुलियन’ तर कुणा ‘नागेश शास्त्रीस्वर’
कोणाला रुचते ‘गिरीश यशवंताचे’ कलावैभव
कोणी त्या ‘वनवासि’ ‘बी’त रमती शब्दामधें लाघव ”
केलें खंडन तूं विचार ‘प्रमिलें’ मांडून माझें मत
त्यावेळीं निरुपाय होवुनि तुला मी जाहलो सम्मत
दृष्टी व्याकुळ ‘माम् क्षमस्व’ वदण्या नैनाकडे लागली
पश्चात्ताप बघून पूर्वकृतिचा देवी मला पावली
वाणी मजुनिनादिनी गुणखनी मन्मूढता लोपवी
प्रेमाचे नवगीतगान मनिषा निःशब्द, संतोषवी
स्वर्गाचा सुखलाभ रोज मिळणें जेथें तुझ्या संगती
वार्दी तन्मय रंगता सहजची लोपे क्षणाची स्मृती

काव्याच्या परिशीलनात निघुनी जावें दिनानूदिन
साहित्यं परिमाष्ट्रि मानसमलं संसारकर्मोद्भवम्

प्रकरण अकरावें.

भूत--वर्तमान.

२६

अर्घा शैल चढून आपण उभे उलंघुनी हे कडे
रस्ता या पुढचा कुठें ? जरी दिसें जाणार कोणीकडे
श्वेतः गर्द धुकें गराडुन पहा खाली वरी मातलें
मृत्यूचें अनिवार संकट किती आतावरीं साहलें

झालो पास ' कलानिपूण ' पहिल्या वर्गात अभ्यासुन
 प्रेमाचें जरि मोह भोंवति तरी तात्काळ तें विधुन
 कोणाच्या हुकुमामधें न जगणें मायाभिमानी मन
 स्वातंत्र्यप्रिय जन्मबुद्धि तिजला वाटें नको बंधन
 प्रीतीचा हृदयांतला न सुकला निश्चंद तो शाबूद
 भूगर्भांतिल जी खरी झरि असें ती कां कधी शोषत

केलें शिक्षण पूर्ण—येत असतां झेपावुनी संकटें
 एका मागुन एक आजहि उभी—आहे धृती तीं कुठें ?

विनाशी वैभव.

६७

“ राहू पर्णकुटीत आणि मिळवू पोटा पुरेसें तिथें
 प्रीतीची रसलीन गात रुचिरा गीतें तशी संहिते ”

“ हे राहो सखया परंतु स्मरुया स्वर्गस्थ नारायण
 ज्याच्या पूर्ण कृपेंत पार पडलों दोघेहि दिव्यांतून ”

देवाच्या वरचीं अशी बहुनिया निष्ठा तुझी निश्चळ
 आश्चर्याकुल वृत्ति होऊन म्हणे मी काय ही प्रेमळ ?

कॉलेजामधली तरुण तरुणी सारी पुरी नास्तिक
 ही त्याला अपवाद, सूत्र विदुषी आहे सुधी आस्तिक

“ माझे ना घरदार बन्धु भगिनी, आई तशी जन्मदा
 देवांच्या दुनियेंत तूच अवधी माझी प्रिये संपदा

गेला ठेवुन तो पिता जरि मला लक्षावधीं तें घन
 चुल्यानें कपटी हिरावुन मला केलें पुरे निर्धन

(२१)

दुःखाचा अतिरेक.

२८

आला कंठ भरून आणि जमली मल्लोचनी आसवें
आईची मधुरस्मृती न विसरे विक्राळ काळासवे
दुःखग्रस्त मला तुला न बघवे शत्रूचिही दुर्दशा
वैत्याच्या गुणवर्धनास्तव तुझ्या निर्लेप एकादशा
धीर वृत्ति तुझी विलोकुन म्हणे देवाधिदेवा मला
दे शक्ती सहण्यास संकट महा पावून या निर्बला
माझ्या दुःखसुखांत आजवर मी नाहीं तुला चितलें
पश्चात्ताप विरक्त अंतर आतां झालें दयेच्यामुलें
दुःखाचा अतिरेक चित्ति घडतां होतो सुखःसंभव
झाले दध्न समस्त क्लेश उठलों पालांडण्याला भव
तूं नेलें अति आग्रहे स्वसदनीं आत्तामध्ये आपल्या
होतां सांप्रत ती स्मृती चहुंकडे अंधार वाटे मला

निश्वासे तुझिया समस्त सदनीं संतोषतां पालवें
दारिद्र्यार्कित त्रस्त मानसरुची दुःखामधे हांसली

प्रकरण बारावें.

सृष्टीची विविधता.

२९

सर्वांना मम आगमें बहुविधा आनंद कां जाहला ?
याची जाणिव कल्पना न मजला किंतू खरा वाटला
“ केलेले उपकार सज्जन मनीं ना ठेवती राहती ”
तूं माते अनुलक्षुनी वितरिलें सत्त्वोल माते प्रती
प्रेमाचा सहवास रम्य मिळतो तें गेह चेतोहर
मातीमोल घनादि सर्वच सुखें प्रीती जिथें नश्वर

नित्य स्पर्ष मिळें जिथें मज तुझा ऐकावयाहीं स्वर
स्वर्गाहूनहि थोर तें स्थळ, तिथें राहीन मन्वंतर
आनंदप्रद तें कितीतरि असें खेळ्यांतलें जीवन
रानांतून प्रसन्न चित्त फिरणें अन् गर्द राईतून
वेगें फेनकणः प्रसार नदीचा घर्षून येई ध्वनी
दोघें शुद्ध विनोद बोलत तिथें जावें त्वरें धावुनीं

सृष्टिच्या रचनेतली विविधता प्रत्यक्ष आलोकनीं
लोपें तर्कवितर्क निर्मळ मिळें सत्सौख्य सायंतनी

ना हस्तधृत दैव.

३०

वृक्षाच्यावरतीं संकपित चढें गंधोद्धता वल्लरी
अन्योन्य प्रिय संगमात सगळीं आहे बरें माधुरी
ऐसे भाषण ऐकूनी तुज म्हणे कीं गोष्ट आहे खरी
कां येईल शशी नभांगणि जरी तेथें नसें शर्वरी
जें जें अंतरिचें असेल गुज तें तूं मीं तिथें बोलणें
त्यांचीं साध्य असाध्यतां समसमा दोषानिहीं हेरणें
माझा मीं इतिहास बाळपणचा, अज्ञात गोष्टी तुला
सांगाव्या, रुचुनी म्हणालिस अहों यांतों खऱ्या निस्तुला
भानूची प्रखर द्युती बरसता यावीं तुला म्लानतां
पुष्पाहून तुझीं मुलायमतनू अन् मी म्हणावें तुला
तारुण्योद्धत कामिनीसव कुणी जातां विहारावया
होतें पूर्वं सई, खरोखर अशी होतीस तूं निस्तुला

ना हस्त धृत दैव कारण पडे ही स्वैर सृष्टी अशी
निश्वास प्रलयामुळें बुडतसें मत्सौख्य तत्त्वासह

प्रकरण तेरावें.

आणभाक आणि क्रीयमाण्.

३१

जायांचा दिन पातला भ्रमभरें ओथंबलें अन्तर
आतां अप्रिय लांबणार म्हणुनी दोघांतलें अंतर
धन्दा काहि तरी करीन बसतां तेथें जरासा जम
मी येईन-पुन्हां; नको रडु गडे होतो न चिंताशम
दोघांची उपजीविका जवरिना होइ स्वयंनिर्मित
आहे पूर्ण हितावही निवसणें सत्प्रेम या मैत्रित
तूं तें हें पटलें सुनिर्मल मनें जाया दिली सम्मती
होणाऱ्या विरहामुलें तरि तुझी वेडावली गे मती
केला निग्रह राहण्या विनविलें, तूं ब्रह्मचर्याश्रमी
एकांती मग मी तुला सुचविलें, “होवूं नको तूं श्रमी
मी येईन फिरून आणि वरुनी नेईन माझ्या घरीं”
तूं निर्धार करून तोवर रहा, आशा असें धावरी
तेव्हां प्रेम निदर्शनास्तव तुझ्या हस्तामधें मुद्रिका-
घालोनी वदलो, अखंड अपुले हे प्रेम राहील का ?

प्रकरण चवदावें.

देवाच्या घरीं.

३२

हां आलों परतून आतुर मनें मी चक्रवाकासम
वर्षा पूर्विल प्रेम आज हृदयीं होतें तसें कायम
होतें प्राप्त सखे म्हणूनच तुला सोडून गेलों बरें
होतां काम तसाच धावत इथें भेटावया ये त्वरे
तारुण्यातिल मी मुषाफर नवा तूही जवानी खनी
आहे खेळत बेगुमान शरीरी उच्छाह सायन्तनी

या भेटीत तुला समर्पुन कुडी उत्फुल्ल मुक्ताबुंज
 आश्चर्याकुल मी करीन, असल्या तंद्रीत मत्तंगज
 'आई' स्फुंदत आत काय बसली दारांत 'लीला' बसे
 डोळे मोहरले उदास मुख कां झाले हिचे हें असे !
 "लीले तार्हे कुठे ?" सकंपित रवें प्रण्णापिता मी तिला
 "देवाच्या घरी" उत्तरून अवचित् टाहो तिनें फोडला
 स्वार्थी मी घरुनी स्वहृद अफुल्या स्वप्नामधें रंगलों
 गेल्या आढुन आज, सिंधु सरिता प्रत्यक्ष सृष्टीतल्या

प्रकरण पंधरावें.

परित्याग.

३३

प्रेमाचें विसर्तंतु गुंफुन किती तूं मी बरें नाचलो
 आतां मात्र अशेष तूं, हय उभा मी एकला राहिलों
 दृष्टी वावरती तुला चहुंकडे धुंडावया पाहते
 तूं नाहींस, असो सुरम्य स्थळतें दृष्टीस दोषार्ह ते
 माझा प्राण नसे घरांत म्हणुनी निर्जीव झाली कुडी
 स्वर्गाचें चिरसौख्य जिंकिन अशी होती मनाची उडी
 ताराह्यां बघती हळू मजकडे शीतप्रभा वर्षती
 भासे खिन्न तथापि अंबर मला कैदासिणीं कौमुदी
 बाह्यसृष्टि सुधा नदें सजिवता माझी मृती कायम
 फासा टाकुन कां मला तवघरीं नेशी न देवा यम ?
 शब्दे एक जिच्या निराषमन हें उन्मार्गगामी बने
 ती कोठें प्रीय देवता न दिसते आशेवरी पोहणें
 दृष्टीला पडतें भयाण भवती रेंताड मैदान हें
 झाली शोष नदी न बिन्दुहि इथें चाखावयाला वहे

(२१)

अधःपात.

३४

प्रीती ह्या हृदयीं तुडुंब भरली ती खोल अन् निस्सिम
गे ! त्याचा उपयोग काय, विरता ही प्राणज्योती मम
वाहे श्रोत खट्याळ, धूळ उडवी वायूविची चंचळ
माझ्या कां ? हृदयातलीच जडतां आहे अशीं निश्चळ
पार्ही मी दिवसां नव प्रगतिचें ह्या सृष्टिचें नर्तन
रात्रीं हाय ! तुझीच तस्विर पुढें चालें जलःसिंचन
पूर्वेचें उघडून दार पडतां बाहेर ईषाक्ष तो
भूपाळीं करण्या प्रबोधन तुझें पक्षासर्वें गुंजतो
खोलीतील अशी न वस्तु इथली जी दे तुझी विस्मृती
विश्वातील अफाट वस्तुत दिसें मातें तिहीं आकृती
पूर्वींचे स्मरती प्रसंग सगळें, मिथ्या न जा शर्वरी
मुक्तावाचुन शुक्ति ती निरखिता, कल्लोळतें अंतरी

चित्शक्ती नुरली सखी जर नसें माझ्यासर्वें संगती
इर्षेचीहि सरेल धाव दुबळी होईल सारी गती

कालचें काव्य आणि आजचें अमंगल.

३५

भूगोलावर काळिमा पसरला आंक्रंदती मेघ तें
देवांची वर दुंदुभीहि मधुनी वाजें, तशी नाचतें
चंपा, वायु घरासर्वें झगडतों बारीं पहा खड्खडे
गारांचे वरूनी पयोद इकडे वर्षावती अन् खडे
जैसे बाह्य जगांत वादळ तसे या भग्न चित्तामधें
हां आतील विकार सिंधु खवळें फोडोनिया हत्तें

आशांचें अवशेष अण्ण फुटकें आले कडेला तसें
ज्यां पाहून मनास ये क्षणभरी दुःखामधेही हसें
मागे ताजमहाल भव्य रचिला आशांचिया आपण
दुदैवें अपघात होवुन पडें निशेष तो भंगुन
पूर्वींचें सगळेचि लोपुन अतां पाया दिसे केवळ
हाती घेवुन शैल एक तिथला मी बैसलों व्याकुळ

त्या शैलावर पुर्ववैभव दिसें अस्पृष्टसे लोचनां
त्या शैलावर आजचेहि दिसतें दुर्दैव माझ्या मनां

उन्मीलित्य चिरं....

३३

उच्छाहा! न विचार मंथन करू चित्तामधें झोंप धें
जाता प्रेम मनातलें मन तुझें कैसे बळावू वधे ?
वृत्तीची रस म्लानता न सरली माझी. धृती ही वृथा
कोणाच्या करतां निरर्थ करशी उत्पन्न दर्पप्रथा ?
मृत्यो ! भीषण रूप दाखुन चळ सृष्टीस संव्हारशीं
या साऱ्या जगतीतलावर बळें सांम्राज्य संस्थापिशीं
हा राजा नि दुजा गरीब तुजला ठावा नसे दंडक
कां मातेंच असां ? इथें कुढविशी, मी जाहलों शांसक
जे गेलेच करांतुनीं निधुनिया त्या भूत काळामधें
तें हार्तीं गवसेल काय फिरुनी ? हीं सत्यता शोक दे

दुर्दैवा ! नच नांदुनी मज दिले कारे सुखानें भर्वा ?
उम्लालत्यचिरं निमिलति चिरं जिवप्रसून भुवि

3266.

REFBK-0003978

REFBK-0003978